

Алишова Махабат Култаевнанын «Англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм, стилистикалык тилдик каражаттардын негизинде)» аттуу 10.02.20 - тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине расмий оппоненттин филология илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин, Гуманитардык факультетинин, Батыш тилдер бөлүмүнүн башчысы Чолпон Капаровна Найманованын

ПИКИРИ

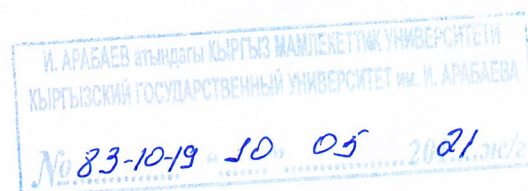
М. К. Алишованын докторлук диссертациялык иши «Англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм, стилистикалык тилдик каражаттардын негизинде)» деп аталып, англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөөдө азыркы учурда абдан актуалдуу маселе катары каралып чыккан ишти *квалиметрикалык баалоо* параметрлер аркылуу карасак анда кийинки пункттар аркылуу анализдеп чыгабыз:

1. Актуалдуулугу

Теманын актуалдуулугун, тил илими үчүн зарылдыгы төмөндөгү изилдөө багыттары менен түшүндүрүлөт. Соңку мезгилдерге чейин англис жана кыргыз тилдерин салыштырып иликтөөгө аздыр-көптүр көңүл бурулуп, бул багыттагы иштер, негизинен фонетиканын, грамматиканын (морфологиянын, синтаксистин), стилистиканын проблемаларына багыталгандыгы баарыбызга белгилүү.

Азыркы тил илиминде дүйнөнүн тилдик сүрөтү эки өңүттөн каралып жүрөт. Биринчи өңүттө дүйнөнүн тилдик сүрөтү аң-сезим менен чындыктын карым-катышынын контекстинде караса, экинчи көз карашка ылайык, тил менен маданияттын ажырагыс биримдигине байланыштуу изилдөөгө алынат.

Ой жүгүртүүнүн жана тилдик структуранын алгачкы схемасын камтыган фольклордук чыгармалардагы дүйнөнүн тилдик сүрөтү өзүнчө илимий изилдөөнү талап кылат. Андыктан англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн элдик оозеки чыгармачылыктын уникалдуу үлгүсү болгон “Манас” эпосунун түп нускасы жана анын англис тилиндеги котормосун салыштыруу аркылуу изилдөө зарылдыгы М. К. Алишованын диссертациялык ишинин темасынын актуалдуулугун айгинелейт.

2. Проблеманы изилдөөнүн ахвалы жана изилдөөнүн жаңылыгы

Аталган багытта А. Вежбицкая, А.Зализняк, Е.С. Яковлева, М.В. Пименова өңдүү бир катар окумуштуулар изилдөө жүргүзүшкөн. Мындай иликтөөлөргө карабастан, дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөөнүн теориялык негиздери, методологиялык базасы улам толукталып, жаңыланып жаткандыгын белгилөөгө болот. Дүйнөнүн тилдик сүрөтү логика-философиялык өңүттөн Гегелдин баштап, Г. А. Брутян, Р. И. Павиленис өңдүү окумуштуулардын эмгектеринде изилденген. Ал эми лингвистикалык жактан Г.В.Колшанский, В.Комлев, Е.С.Кубрякова, В.И.Постоваловалар дүйнөнүн тилдик сүрөтүн таза тилдик өңүттөн изилдөөгө алышкан. Ошого карабастан дүйнөнү таануудагы тилдин ролуна байланышкан концептуалдуу маселелер толук изилдене электиги талаш туудурбайт.

Дүйнөнүн тилдик сүрөтү адамдын дүйнө таанымындагы онтологиялык жана логикалык-түшүнүктүк негиздери менен шартталган дүйнөнүн универсалдуу моделин пайда кылат. Ошону менен бирге, ар бир этномаданияттык жамаат бул дүйнө моделин белгилүү бир улуттук тилдин чегинде реалдуу турмуштагы фактыларды өзүнүн маданий-тархый салттарына, нормаларына, ишенимине жана жашоо образына ылайык чагылдыруу аркылуу жаратат.

Диссертант М. К. Алишова иштин теориялык жана натыйжаларын төмөнкүчө аныктай алган:

1. Дүйнөнүн тилдик сүрөтү дүйнөнүн улуттук тилдик сүрөтү, дүйнө тааным категориялары менен тыгыз байланышта болгондуктан, аң-сезим, ойлом категориялары менен да тыгыз байланышта каралышы керек.
2. Тектеш эмес тилдер катары эсептелен кыргыз жана англис тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтү ар кыл болгондугуна карабастан, жалпы адамзаттык дүйнө сүрөтү менен байланышкан изоморфдук, алломорфдук жана универсалдуу көрүнүштөр көп.
3. Фольклордук чыгармага лингвопоэтикалык, концептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу тектеш эмес тилдердеги дүйнө таанымды, атап айтканда, кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөө зарылдыгы илимий изилдөөнүн өзөгүн түзөт.
4. «Манас» эпосуна жана анын котормосуна лингвопоэтикалык, концептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн концептуалдык табияты ачылат.
5. Кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү улуттун тарыхы, руханий маданияты жана турмуш-тиричилиги менен байланыштуу болгондуктан, анын маанисин экстралингвистикалык

каражаттар аркылуу жалпылыктарды, айырмачылыктарды аныктоого болот. Эпостун концептик негизги базасын *намыс, жылкы, аял, боз үй* концептилери түзүп турат.

6. Манас» эпосунун түп нускасы менен анын котормосунунун контекстинде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөө тилдик, семиотикалык каражаттарды аныктоо жолу аркылуу да ишке ашырылышы керек.
7. Эпосто кыргыз элинин улуттук маданиятынын чагылдырышын кыргыз тилиндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бир өңүтү катары кароо шарт. Андыктан эпосту изилдөөдө концептуалдык анализдин методдорун колдонуу аркылуу кыргыз элинин дүйнө таанымындагы өзгөчөлүктөр туурасында маалымат алууга болот.
8. Эпостордогу улуттук маданияттардын чагылдырышын кыргыз жана англис тилиндеги тилдик каражаттар дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бир өңүтү катары кароо шарт.
9. Эпикалык жанрды изилдөөдө концептуалдык анализди, лингвопоэтикалык методдору колдонуу аркылуу кыргыз жана британия элдеринин маданияты жана алардын дүйнө таанымындагы өзгөчөлүктөр туурасында маалымат алууга болот.

3. Теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү

Изилдөөнүн негизги методу катары концептуалдык талдоо методу колдонулган, анын негизинде эпикалык чыгармада ДТСтин чагылдырылыш маселелери изилдөөгө алынган. Мындан тышкары тилдик, стилистикалык, филологиялык жана семиотикалык анализ, анализ жана синтез, типологиялык салыштыруу, оппозициялык метод, компоненттик анализ, моделдештирүү, сүрөттөө, сыпаттоо, филологиялык жана салыштыруу ыкмалары пайдаланылган.

Диссертациянын теориялык мүнөздөгү 1- бабында негизги жоболордун, көз караш, пикирлердин аныкталышында А. А. Потебня, А. Н. Веселовский, М. М. Бахтин, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, О. Якобсон, М. В. Пименова, М. Я. Поляков, З. Д. Попова, И. А. Стернин, З. К. Дербишева, С. Ж. Мусаев, Б. Ш. Усубалиев, Т. С. Маразыков, У. Камбаралиева, М. Э. Коңурбаев, З. К. Караева, Б. Б. Нарынбаева, Г. Мадмарова ж.б. окумуштуулардын эмгектери багыт берүүчү мааниге ээ болсо, иштин 2, 3-баптарында коюлган маселелердин чечилиши үчүн жогоруда белгиленген окумуштуулардын эмгектери менен катар М. В. Жирмунский, Ю. М. Лотман, И. И. Ковтунова, Н. А. Фатеева, Т. Садыков, А. Н. Сыдыков, С. Өмүралиева, К. Рысалиев, А. Имановдордун иштери, котормо маселесине келгенде профессор З.К.Караеванын котормо категориясынын негизинде ишке ашырылган. Ал эми эки тилдеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөөдө “Манас” эпосунун түп нускасы жана анын англис

тилиндеги котормосунун тексти алынган.

Типологиялык изилдөөдө негизги ыкмаларынын бири катары В. Д. Аракиндин, Дж. Бурановдун, Э. Рахманкуловдун салыштыруу ыкмаларын колдонгон. В. Н. Ярцова көрсөткөндөй, дүйнө тилдерин типологиялык жактан изилдөөнүн башкы максаты катары жалпы эле тилдик системадагы салыштырылып жаткан тилдердеги окшоштуктарды жана айырмачылыктарды табуу, аныктоо, аларды илимий өңүттөн сыпаттоо жана иликтөө эсептелет. ДТСТИ изилдөөдө диссертант практикалык метод катары герман тилдерин изилдеген В. И. Карасик, М. В. Пименова, Е. С. Кубрякова сыяктуу тилчилердин принциптерин пайдаланган. В. И. Карасиктин классификациясы боюнча, концептер универсалдуу, жалпы адамзатка тиешелүү болгон универсалийлерге, этникалык, социалдык, жеке өзгөчөлүктөргө ээ болгон концептердин классын түзүшөт. Бул илимий иште В.И.Карасиктин жана М.В.Пименованын концептерди талдоо ыкмалары колдонулган. Маселен В.И.Карасиктин ыкмасы боюнча: 1) Концепт аныктамасын беребиз; 2) Ошол берилген концептин контекстуалдуу маанилерин табабыз; 3) Этимологиялык анализ жасайбыз; 4) Паремологиялык анализ жасайбыз; 5) жалпы комментарий берилет. Тандалган «намыс, аял, жылкы, боз-үй» концептери жогоруда айтылган ыкма боюнча чечмеленген.

Концептерди изилдөөдө концептуалдык анализ ыкмаларынын колдонулгандыгын баса белгилеп өтүүгө болот. Концептуалдык анализдин максаты ошол концептин маңызы түшүнүү жана алардын натыйжаларын экспликациялоо аркылуу түшүндүрүлөт.

М.К.Алишованын аткарган докторлук диссертациясы кыргыз жана англис тил илиминде изилдөөнүн кеңири объектисине алына элек англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып иликтөөгө алынып жатышты, иштин теориялык жана практикалык жактан актуалдуулугун толук айгинелеп турат. Дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып иликтөө тил илиминде теориялык жактан зор мааниге ээ, тактап айтканда, автордун аткарган иши салыштырма тил илимине өзүнүн салымын кошо алат десек жаңылышпайбыз.

4. Иштин практикалык мааниси

Изилдөө ишинен алынган натыйжалар, корутунду-тыянактар тектеш жана тектеш эмес тилдерди салыштыруу боюнча практикалык сабактарда, фольклористика, “Манас таануу” сабактарын өтүүдө колдонууга болот. Мындан тышкары диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын когнитивдик лингвистика, лингвостилистика, стилистика, кеп маданияты, герменевтика, поэтика, котормонун прагматикасы боюнча лекциялык курстарды өтүүдө жана аталган багыттарда изилдөө иштерин жүргүзүүдө пайдаланууга болот.

5. Изденүүчүнүн проблемага байланыштуу изилдөөгө салган салымы

“Манас” эпосунун түп нускасы менен анын англис тилиндеги котормосуна лингвопоэтикалык, лингвостилистикалык, адабий жана семиотикалык өңүттөрдөн иликтөө жүргүзүлүп, түп нуска менен котормонун ортосундагы дал келбестиктер, айырма-жалпылыктардын аныкталышы, ошондой эле котормого экстралингвистикалык релеванттуулуктардын тийгизген таасири көрсөтүлүшү, тектеш эмес тилдердеги эпикалык жанрды которулушунда котормого кириптер болгон тилдердин өзгөчөлүктөрүнүн конкреттүү тилдик фактылардын негизинде көрсөтүлүшү автордун жеке салымы болуп эсептелет.

6. Эксперименталдык жана көргөзмө материалдары

Соңку мезгилдерге чейин англис жана кыргыз тилдерин салыштырып иликтөөгө аздыр-көптүр көңүл бурулуп, бул багыттагы иштер, негизинен фонетиканын, грамматиканын (морфологиянын, синтаксистин) проблемаларына багытталгандыгы баарыбызга белгилүү.

Изденүүчү диссертациясында көптөгөн иллюстративдик материалдардын коштоосунда «Манас» эпосунун үч илтиги С.Орозбаков жана С.Каралаевдин варианты боюнча, У.Мейдин котормосунун негизинде, Британ эпосу «Артур падышасы», Дж.Чоссердин «Кантербери жомоктору» колдонулганы иштин артыкчылыгын айгинелейт. Мисалы: «Аял» концептин ачып берүүдө сүрөттөө ыкмасынын негизинде таблица, ДТСТИ сүрөттөөдө схема, моделдерди кеңири колдонгон.

7. Жанылык жана натыйжалардын ишенимдүүлүгү

1-жыйынтык жаңы эмес. Дүйнөнүн тилдик сүрөтү дүйнөнүн улуттук тилдик сүрөтү, дүйнө тааным категориялары менен тыгыз байланышта болгондуктан, аң-сезим, ойлом категориялары менен да тыгыз байланышта каралышы керек деп мурунку изилдөөлөрдө толук берилген. Бул жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, себеби жалпы тил илими, когнитивдик лингвистика боюнча илимий-теориялык булактардан алынган материалдарга таянуу жана аларга өз алдынча көз караш менен мамиле жасоонун негизинде чыгарылган.

2-жыйынтык жаңы. Кыргыз жана англис тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтү ар кыл болгондугуна карабастан, жалпы адамзаттык дүйнө сүрөтү менен байланышкан изоморфдук, алломорфдук жана универсалдуу көрүнүштөрдүү мурунку изилдөөлөрдө толук берилген эмес. Бул жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени репрезентациялык материалдарды талдоонун негизинде чыгарылган.

3-жыйынтык жаңы. Фольклордук чыгармага лингвопоэтикалык, концептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөө зарылдыгы илимий изилдөөнүн өзөгүн түзүү бул иште алгач ирет кеңири иликтөөгө алынган. Бул жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени илимий-теориялык булактардан алынган материалдарга таянуу менен репрезентациялык материалдарды талдоонун негизинде чыгарылган.

4-жыйынтык жаңы деп айтууга болот, анткени «Манас» эпосуна жана анын котормосуна лингвопоэтикалык, концептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн концептуалдык табияты ачылууга мурунку изилдөөлөрдө толук ачылбай келген. Бул жыйынтыктар илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени «Манас» эпосуна жана анын котормосуна лингвопоэтикалык, концептуалдык, тилдик, семиотикалык талдоонун негизинде чыгарылган.

5-жыйынтык жаңы. Кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү улуттун тарыхы, руханий маданияты жана турмуш-тиричилиги менен байланыштуу болгондуктан, анын маанисин экстралингвистикалык каражаттар аркылуу жалпылыктарды, айырмачылыктарды аныктоо, жана эпостун концепттик негизги базасын *намыс, жылкы, аял, боз үй* концептилерди боюнча атайын изилдөөлөр жүргүзүлө элек. 5-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү улуттун тарыхы, руханий маданияты жана турмуш-тиричилиги менен байланыштуу болгондуктан, анын маанисин экстралингвистикалык каражаттар аркылуу жалпылыктарды, айырмачылыктарды талдоонун негизинде чыгарылган.

6-жыйынтык жаңы. «Манас» эпосунун түп нускасы менен анын котормосунунун контекстинде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөө тилдик, семиотикалык каражаттарды аныктоо бул иште алгач ирет кеңири иликтөөгө алынган. Бул жыйынтыктар илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени «Манас» эпосуна жана анын котормосуна лингвопоэтикалык, концептуалдык, тилдик, семиотикалык талдоонун негизинде чыгарылган.

7-жыйынтык жарым-жартылай жаңы деп эсептөөгө болот, анткени эпосто кыргыз элинин улуттук маданиятынын чагылдырышын кыргыз тилиндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бир өңүтү катары кароону буга чейин бир катар илимий-теориялык адабияттарда, анын ичинде иштин обзордук 1-бабында белгиленген эмгектерде көрсөтүлгөн. Бул жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени репрезентациялык материалдарды талдоонун негизинде мисалдар менен тастыкталып чыгарылган.

8-жыйынтык жаны. Эпостордогу улуттук маданияттардын чагылдырышын кыргыз жана англис тилдериндеги тилдик каражаттар дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бир өңүтү катары кароо атайын изилдөөлөр жүргүзүлө элек. Бул жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени репрезентациялык материалдарды талдоонун негизинде мисалдар менен тастыкталып чыгарылган.

9-жыйынтык жаны. Эпикалык жанрды изилдөөдө концептуалдык анализди, лингвопоэтикалык методдору колдонуу аркылуу кыргыз жана британия элдеринин маданияты жана алардын дүйнө таанымындагы өзгөчөлүктөр туурасында маалымат алууга мурунку изилдөөлөрдө толук ачылбай келген. Бул жыйынтыкилимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени репрезентациялык материалдарды талдоонун негизинде мисалдар менен тастыкталып чыгарылган.

8. Автор алган натыйжалардын илимий-практикалык мааниси

Сөз болуп жаткан илимий изилдөөнүн илимий-практикалык мааниси тил илиминде ушул күнгө чейин өз изилдөөсүн күтүп жаткан, илимий-теориялык жана практикалык зарылдыгы эбак бышып жетилген маселелер өтө арбын. Мындай көрүнүш, баарынан мурун, өзүнүн өтө татаалдыгы, илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүгө атайын даярдыкты талап кылган дүйнөнүн тилдик сүрөтүн англис жана кыргыз тилдеринин негизинде салыштырып изилдөөгө тиешелүү. Изденүүчүнүн аткарган докторлук диссертациясы кыргыз тил илиминде изилдөөнүн кеңири объектисине алына элек англис жана кыргыз тилдериндеги ДТСти тилдик, көркөм стилистикалык каражаттардын негизинде салыштырып иликтөөгө алынып жатышты, б.а. фонологиядан баштап тексттик денгээлге чейин талданышы иштин теориялык жана практикалык жактан актуалдуулугун, баалуулугун толук айгинелеп турат.

9. Диссертациянын мазмунун жана тыянактарын баалоо

Диссертация иш мазмунуна, алдына коюлган изилдөөнүн максаты менен милдеттерине туура келет, диссертанттын тыянактары жалпы жонунан изилдөөнүн объектисине байланыштуу чыгарылган.

10. Тилдин илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү

Автордун жазуу стили жеткиликтүү тилдик нормалардын негизинде жазылган, техникалык каталар сейрек кезигет, бирок алар иштин абройун түшүрбөйт. Изилдөөдөн алынган жыйынтыктар ички биримдикке, улантуучулук мүнөзгө, логикалык ырааттуулукка, маани-маңыздык байланыштуулукка ээ.

11. Сын-пикирлер жана сунушттар

Диссертация салыштырма типологиялык багытта лексикология, стилистика, котормо теориясы, текст таануу, прагматика сыяктуу илимдеринин алкагында жүргүзүлгөн өзүнүн салмактуу орду бар изилдөө болуп саналат. Британ маданиятын чагылдырган мисалдар кыска мүнөздөлүп калган. Дагы мисалдар кошулса архетиптерди, архетиптик образдарды англичандардын дүйнөнүн тилдик сүрөтү дагы да даана көрүнүп, иштин артыкчылыгын ашырмак.

Алишова Махабат Култаевнанын ишине түзүлгөн квалиметрикалык матрица

Матрица негизинен 10 пункттан турат, бул пункттар диссертациялык ишке толук мүнөздөмө бере алат, ар бир пункт 10 баллдык шкала менен эсептелинет 10дон – 6га чейин. 10дон төмөн карай каралат. Берилген баллдар кошулат, андан кийин кошулган сумма бул иштин сапаты болуп эсептелинет. Эгерде иш 60 баллдан төмөн болуп калса иш талапка жоор бербегендиги аныкталат. Ал эми 60-өйдө 100 чейинки балл болсо илимий ишти объективдүү караганга жол берет.

№	Баалоо параметри	10	9	8	7	6	бардыгы
1	Актуалдуулугу		+				9
2	Проблеманы изилдөөнүн ахывалы жана изилдөөнүн жаңылыгы		+				9
3	Теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү		+				9
4	Иштин практикалык мааниси		+				9
5	Изилдөөчүнүн проблемага байланыштуу изилдөөгө салган салымы		+				9
6	Эксперименталдык жана көргөзмө материалдары		+				9
7	Жаньлык жана натыйжалардын ишенимдүүлүгү		+				9
8	Автор алган натыйжалардын илимий-практикалык мааниси		+				9
9	Диссертациянын мазмунун жана тыянактарын баалоо			+			8
10	Тилдик илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү			+			8
11							88

Алишова Махабат Култаевнанын «Англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм, стилистикалык тилдик каражаттардын негизинде)» филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши Кыргыз Республикасынын Жогорку Аттестациялык Комиссиясынын тарабынан коюлган талаптарга жооп берет, ал эми бул иштин автору 10.02.20 - тектештирмечилердин, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

Расмий оппонент, филология илимдеринин доктору, профессор
Кыргыз-Түрк «Манас» университети, Гуманитардык факультети,
Батыш тилдери бөлүмүнүн башчысы **Ч. К. Найманова**

chnaiman@mail.ru

07.05.2021

Алишова Махабат Култаевнанын “Англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштарып изилдөө” (көркөм, стилистикалык, тилдик каражаттардын негизинде) аттуу 10.02.20 -тектештерме- тарыхый типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринен доктору окмуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине экинчи расмий оппоненти филология илимдеринен доктору, профессор, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин манастануу жана лингвистика институтунун англис тилинин теориясы, технологиясы жана практикасы кафедрасынын профессору Шарыйпа К. Кадырованын

ПИКИРИ

М. К. Алишованын “Англис жана кыргыз тилдегинде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштарып изилдөө” (көркөм, стилистикалык, тилдик каражаттардын негизинде) деген диссертациялык иши К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин англис тили кафедрасында аткарылган.

Жогуруда аталган изилдөө иши бүгүнкү күнгө чейин ар тараптуу атайын лингвистикалык изилдөөнүн объектиси катары алымбай келген актуалдуу маселелердин бири болуп эсептелет. Изилдөө иши системдүү анализделген, теориялык жактан мааниси чоң деп алдын ала белгилөөгө татыктуу маселе катары каралып чыккан ишти *квалиметриялык баалоо* параметрлер аркылуу карасак анда кийинки пункттар аркылуу анализдеп чыгабыз:

1. Актуалдуулугу

Диссертациялык эмгектин көлүмү 357 бетти түзүп, киришүү, негизги беш баптан, жалпы корутундудан, колдонулган илими адабияттардын тизмесинен жана автордун өзүнүн англис, кыргыз тилдеринде “Манас” эпосунун котормосунан алынган материалдарынан түзүлгөн тиркемеден турат. Киришүү бөлөмүндө диссертациялык иштин темасынын актуалдуугу, илимий жанылыгы изилдөөнүн максаты жана милдеттери, иштин теориялык жана практикалык мааниси көрсөтүлгөн. Диссертациянын негизги бөлүгүндө тектеш эмес (англис жана кыргыз) тилдериндеги дүйнөлүк сүрөтүн салыштырып изилдөө алгачкы жолу (көркөм, стилистикалык тилдик каражаттардын негизинде) жүргүзүлгөн.

Ошондуктан англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөттүн элдик ооз эки чыгармачылыктын уникалдуу үлгүсү болгон «Манас» эпосунун жана анын англис тилиндеги котормосун мета язык (ортомчу тил)

ИНСТИТУТ ГИСТОРЫЯСЫ
№ 84-10-В 10 05 21

аркылуу салыштырып изилдөө зарылдыгы М.К. Алишованын диссертациялык ишинин актуалдуулугун аныктайт.

2. Проблеманы изилдөөнүн ахвалы жана изилдөөнүн жаңылыгы

Тектеш эмес англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү тил илиминде алгач ирет атайын изилдөөгө концептердин негизинде алынып жатат, ошондой эле мындан тышкары «Манас» эпосунун жана анын котормосунун негизинде лингвопоэтикалык, лингвистикалык, стилистикалык, адабий жана семиотикалык талдоо жүргүзүлүп, түп нуска менен котормонун ортосундагы дал келбестиктер, окшоштуктар котормого экстралингвистикалык релеванттуулуктардын тийгизген таасири, тектеш эмес тилдердеги эпикалык жанрды которууда алардын табиятынын өзгөчөлүгүнүн изилдениши илимий иштин жаңылыгын түзөт.

Диссертант М. К. Алишова иштин теориялык жана натыйжаларын төмөнкүчө аныктай алган:

Дүйнөнүн тилдик сүрөттүн, дүйнө тааным категориялары менен байланышта болгондуктан, аң-сезим, ойлоо категориялары менен тыгыз байланышта каралышы керек.

Тектеш эмес кыргыз жана англис тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтү ар кандай болгондугуна карабастан жаны адамзаттык дөйнө сүрөтү менен байланышкан изоморфдук, алломорфдук жана универсалдуу көрүнүштөр кездешээрин тактоо.

Фольклордук чыгармага лингвопоэтикалык, концептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу тектеш эмес тилдердеги дүйнө таанымда айтсак, кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөттүн изилдөө илимий изилдөөнүн өзөгүн түзөт.

«Манас» эпосуна жана анын котормосуна лингвопоэтикалык, коцептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөттүн коцептуалдык табияты ачылат.

Кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү улуттун тарыхы, руханий маданияты жана турмуш-тиричилиги менен байланыштуу болгондуктан, анын маанисин экстралингвистикалык каражаттар аркылуу жалпылыктарды, айырмачылыктарды аныктоого болот. Эпостун концептик негизги базасын *намыс, жылкы, аял, боз үй* концептилери түзүп турат.

«Манас» эпосунун түп нускасы менен анын котормосунун контекстинде дүйнөнүн тилдик сүрөттүн изилдөө тилдик, семиотикалык каражаттарды аныктоо жолу аркылуу да ишке ашырылышы керек.

Эпосто кыргыз элинин улуттук маданиятынын чагылдырышын кыргыз тилиндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бир өңүтү катары кароо шарт. Андыктан эпосту изилдөөдө концептуалдык анализдин методдорун колдонуу аркылуу кыргыз элинин дүйнө таанымындагы өзгөчөлүктөр туурасында маалымат алууга болот.

Эпостордогу улуттук маданияттардын чагылдырышын кыргыз жана англис тилиндеги тилдик каражаттар дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн бир өңүтү катары кароо шарт.

Эпикалык жанрды изилдөөдө концептуалдык анализди, лингвопоэтикалык методдору колдонуу аркылуу кыргыз жана британия элдеринин маданияты жана алардын дүйнө таанымындагы өзгөчөлүктөр туурасында маалымат алууга болот.

3. Теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү

Изилдөөнүн негизги методу катары концептуалдык талдоо методу колдонулган, анын негизинде эпикалык чыгармада ДТСтин чагылдырылыш маселелери изилдөөгө алынган. Мындан тышкары лингвопоэтикалык анализ - тилдик, стилистикалык, филологиялык жана семиотикалык анализ, анализ жана синтез, типологиялык салыштыруу, оппозитивдик метод, структуралык, компоненттик анализ, моделдештирүү, сүрөттөө, сыпаттоо, филологиялык жана салыштыруу ыкмалары пайдаланылган.

ДТСтин изилдөөдө натыйжалуу ыкмалардын бири катары компоненттик жана контекстуалдык ыкма эсептелинет. Компоненттик анализде тилдин семантикалуу структурасын изилдеп, андагы өзгөчүлүктөрдү табууга болот. Структуралык – типологиялык анализде ДТСтин ички уюшулушун эске алуу менен, андагы экстралингвистикалык жана генетикалык факторлорду изилдеген. Салыштыруу методу ДТСТИ изилдөө салыштырма-типологиялык ыкма, эки маданияттагы окшош жана окшош эмес фактыларды белгилөө менен, адардын коомдогу ролун, ордун аныктоо аракети көрүлгөн.

Иштин теориясын чечүүдө автор белгилүү орус чет элдик жана түрк тилдүү илимпоздордун атактуу эмгектерине кайрылып аларды өбөлгө материал кылып пайдаланган. Алып айтсак «дүйнөнүн тилдик сүрөтү» же «дүйнөнүн тилдик моделин» деген синоними катары колдонулган багыт боюнча В.Ф. Гумбольдт, В.А. Шендельс, И.И. Мещанинов, А.В. Бондарко, М. В. Жирмунский, Ю. М. Лотман, А.В. Аракин, Дж. Б. Буранов, А. Вежбицкая, М.В. Пименова, Э. Сепир, Б. Уорф, Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнова, З. Д. Попова, И. А. Стернин, жана башка кыргыз лингвистер З. К. Дербишева, С. Ж. Мусаев, Б. Ш. Усубалиев, Т. С. Маразыков, К.З. Зулпукаров, М.Ж. Тагаев, А. Куттубаева, У.Ж. Камбаралиева, З.К. Караева, Г.А. Мадмарова, Б.Б.Нарынбаева, Г.Н. Коротенко, Т. Садыков, А. Н. Сыдыков, С. Өмүралиева,

К. Рысалиев, А. Иманов, А.Р. Утешева, Д.О.Кенжебаев жана башкалар ар түрдүү тенденцияны тилдик стилдердин «улуттук тилдеринин дүйнөлүк сүрөтүн изилдешкен». Мисалы Г.Ш. Абдразакова «Дүйнөнүн кыргыз тилдик сүрөтүндөгү» «суу, тоо, жэр» концептерин изилдеген. Камбаралиева У.Ж. «Концептуалдык дүйнөнүн сүрөтүндө темпоралдык категорияларына» кайрылган (орус, кыргыз тилдеринин материалдарынын негизинде). Ал эми котормо маселесине келгенде профессор З.К.Караеванын котормо категориясынын негизинде ишке ашырылган.

Диссертациянын теориялык мүнөздөгү 1- бабында негизги жоболордун, көз караш, пикирлердин аныкталышында А. А. Потебня, А. Н. Веселовский, М. М. Бахтин, В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, О. Якобсон, М. В. Пименова, М. Я. Поляков, З. Д. Попова, И. А. Стернин, З. К. Дербишева, С. Ж. Мусаев, Б. Ш. Усубалиев, Т. С. Маразыков, У. Камбаралиева, М. Э. Коцурбаева, З. К. Караева, Б. Б. Нарынбаева, Г. Мадмарова ж.б. окумуштуулардын эмгектери багыт берүүчү мааниге ээ болсо, иштин 2, 3-баптарында коюлган маселелердин чечилиши үчүн жогоруда белгиленген окумуштуулардын эмгектери менен катар М. В. Жирмунский, Ю. М. Лотман, И. И. Ковтунова, Н. А. Фатеева, Т. Садыков, А. Н. Сыдыков, С. Өмүралиева, К. Рысалиев, А. Имановдордун иштери, котормо маселесине келгенде профессор З.К.Караеванын котормо категориясынын негизинде ишке ашырылган. Ал эми эки тилдеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөөдө “Манас” эпосунун түп нускасы жана анын англис тилиндеги котормосунун тексти алынган.

ДТСтти изилдөөдө диссертант практикалык метод катары герман тилдерин изилдеген В. И. Карасик, М. В. Пименова, Е. С. Кубрякова сыяктуу тилчилердин принциптерин пайдаланган. В. И. Карасиктин классификациясы боюнча, концептер универсалдуу, жалпы адамзатка тиешелүү болгон универсалийлерге, этникалык, социалдык, жеке өзгөчөлүктөргө ээ болгон концептердин классын түзүшөт. Бул илимий эмгекте В.И.Карасиктин жана М.В.Пименованын концептерди талдоо ыкмалары колдонулган.

М.К.Алишованын аткарган докторлук диссертациясы кыргыз жана англис тил илиминде изилдөөнүн кеңири объектисине алына элек англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып иликтөөгө алынып жатышты, иштин теориялык жана практикалык жактан баалуулугун айгинелейт. Дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып иликтөө тил илиминде теориялык жактан зор мааниге ээ, тактап айтканда, келечекте автордун аткарган иши салыштырма тил илимине өзүнүн алгачкы чыйырын салмакчы.

4. Иштин практикалык мааниси

Изилдөө ишинен алынган натыйжалар, корутунду-тыянактар тектеш жана тектеш эмес тилдерди салыштыруу боюнча практикалык сабактарда, фольклористика, “Манас таануу”, котормо, котормо таануу, котормонун прагматикасы, семиотика сабактарын өтүүдө колдонууга болот. Мындан тышкары диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын когнитивдик лингвистика, лингвостилистика, стилистика, кеп маданияты, герменевтика, поэтика боюнча лекциялык курстарды өтүүдө жана аталган багыттарда изилдөө иштерин жүргүзүүдө пайдаланууга болот.

5. Изденүүчүнүн проблемага байланыштуу изилдөөгө салган салымы

«Манас» эпосун жана анын англис тилиндеги котормосуна лингвопоэтикалык, лингвостилистикалык, филологиялык (адабий) жана семиотикалык иликтөө жүргүзүлгөн, ошондой эле котормого экстралингвистикалык релевантуулуктардын тийгизген таасири көрсөтүлүшү, тектеш эмес тилдердеги эпикалык жанрды которулушунда котормого кириптер болгон тилдердин өзгөчөлүктөрүнүн конкреттүү тилдик фактылардын негизинде көрсөтүлүшү автордун жеке салымы деп эсептөөгө болот.

6. Эксперименталдык жана көргөзмө материалдары

Изденүүчү диссертациясында көптөгөн иллюстративдик материалдар кеңири колдонулган. «Манас» эпосунун С.Орозбаков жана С.Каралаевдин варианты боюнча, У.Мейдин котормосунун негизинде, Британ эпосу «Артур падышасы», Дж.Чоссердин «Кантербери жомоктору» колдонулганы иштин артыкчылыгын айгинелейт жана эки маданияттын ДТСТИ даана ажыратып байкоого толук мүмкүнчүлүктөр түзүлгөн. Маселен концепттериди сүрөттөө ыкмасынын негизинде таблица, ДТСТИ сүрөттөөдө схема, моделдерди колдонгонуна күбө болдук.

7. Жанылык жана натыйжалардын ишенимдүүлүгү

1-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, себеби жалпы тил илими, когнитивдик лингвистика боюнча илимий-теориялык булактардан алынган материалдарга таянуу жана аларга өз алдынча көз караш менен мамиле жасоонун негизинде чыгарылган.

2-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени репрезентациялык материалдарды талдоонун жана ишенимдүү мисалдар менен тастыкталган.

3-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени илимий-теориялык булактардан алынган материалдарга таянуу менен репрезентациялык материалдарды талдоонун негизинде чыгарылган.

4 жана 6-жыйынтыктар илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени “Манас» эпосуна жана анын котормосуна концептуалдык жана лингвопоэтикалык ыкмалардын негизинде чыгарылган.

5-жыйынтык илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү, тактап айтканда “Woman”, “Аял”, “Horse”, “Жылкы”, “Home”, “Үй” намыс концептилеринин “Манас” эпосунда чагылдырылышы жана анын эпостун котормосунда толук кандуу, так, туура сакталып берилиши, түп нускадан четтеп которуунун объективдүү жана субъективдүү себептери туурасында кеп козголгон. Ошону менен эле бирге бул бапта дүйнөнүн концептуалдык, тилдик сүрөттөрүнө байланыштуу маселелер конкреттүү мисалдардын фонунда каралып, жыйынтыктар чыгарылган.

7, 8, 9-жыйынтыктары илимий жактан негизделген жана ишенимдүү, анткени ДТСТИ туюндурган тилдик каражаттарды которууда семиотикалык, социологиялык, прагматикалык, маданий, тарыхый, когнитивдик, типологиялык жана эстетикалык релевантуулуктардын ролу” деген параграфтарды камтыйт. Бул бөлүктө семиотикалык, социологиялык, прагматикалык, маданий, тарыхый, когнитивдик, топологиялык жана эстетикалык релевантуулуктардын котормонун коммуникативдик сапатына, семантика-структуралык бүтүндүгөнө, формалык-эстетикалык табыятына түздөн-түз тийгизген таасири иликтенип, тыянак-корутундулар репрезентациялык материалдарды иликтөөнүн негизинде чыгарылган.

8. Автор алган натыйжалардын илимий-практикалык мааниси

Сөз болуп жаткан илимий изилдөөнүн илимий-практикалык мааниси тил илиминде ушул күнгө чейин өз изилдөөсүн күтүп жаткан, илимий-теориялык жана практикалык зарылдыгы эбак бышып жетилген маселелер өтө арбын. Мындай корунуш, баарынан мурун, озунун өтө татаалдыгы, илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүгө атайын даярдыкты талап кылган дүйнөнүн тилдик сүрөтүн англис жана кыргыз тилдеринин негизинде салыштырып изилдөөгө тиешелүү. Изденүүчүнүн аткарган докторлук диссертациясы кыргыз тил илиминде изилдөөнүн кеңири объектисине алына элек англис жана кыргыз тилдериндеги ДТСТИ тилдик, көркөм стилистикалык каражаттардын негизинде салыштырып иликтөөгө алынып жатышты, б.а. фонологиядан баштап тексттик деңгээлге чейин талданышы иштин теориялык жана практикалык жактан актуалдуулугун, баалуулугун толук айгинелеп турат.

9. Диссертациянын мазмунун жана тыянактарын баалоо

Аткарылган диссертациялык эмгек өзүнүн койгон милдеттеринин өтөсүнө толук чыгышы, иликтөөдө колдонуу методдору, чыгарган корутундулардын

илимий жактан тактыгы, аргументтүүлүгү жана эмгектин түзүлүшү М.К. Алишованын аталган проблеманы илимий-теориялык жана практикалык жактан жеткиликтүү чечүүгө жөндөмдүү экендигин ырастап турат. Иште айрым техникалык мүчүлүштүктөр байкалат. Алар анча орчундуу эмес. Аталган мүчүлүштүктөр диссертациялык эмгектин жалпы концепциясына көлөкөсүн түшүрө албайт. Эмгек салыштырма типологиялык багытта лексикология, стилистика, котормо теориясы, текст таануу, прагматика сыяктуу илимдеринин чегинде жүргүзүлгөн уникалдуу изилдөө болуп саналат.

10. Тилдин илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү

Автордун жазуу стили жеткиликтүү илимий тилде жазылган, толук бүткөн эмгек. Автореферат диссертациялык иштин мазмуну анын ичиндеги коюлган милдет, максаттарга үндөш. Авторефераттын мазмуну КР УАК талаптарына толук жооп берет.

11. Сын-пикирлер жана сунуштар

Иште айрым техникалык мүчүлүштүктөр байкалат. Алар анча орчундуу эмес. Аталган мүчүлүштүктөр диссертациялык эмгектин жалпы концепциясына көлөкөсүн түшүрө албайт. Эмгек салыштырма типологиялык багытта лексикология, стилистика, котормо теориясы, текст таануу, прагматика сыяктуу илимдеринин чегинде жүргүзүлгөн уникалдуу изилдөө болуп саналат.

Алишова Махабат Култаевнанын ишине түзүлгөн квалиметрикалык матрица

Матрица негизинен 10 пункттан турат, бул пункттар диссертациялык ишке толук мүнөздөмө бере алат, ар бир пункт 10 баллдык шкала менен эсептелинет 10дон – 6га чейин. 10дон төмөн карай каралат. Берилген баллдар кошулат, андан кийин кошулган сумма бул иштин сапаты болуп эсептелинет. Эгерде иш 60 баллдан төмөн болуп калса иш талапка жоор бербегендиги аныкталат. Ал эми 60-өйдө 100 чейинки балл болсо илимий ишти объективдүү караганга жол берет.

№	Баалоо параметри	10	9	8	7	6	бардыгы
1	Актуалдуулугу		+				9
2	Проблеманы изилдөөнүн ахывалы жана изилдөөнүн жаңылыгы	+					10
3	Теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү		+				9
4	Иштин практикалык мааниси		+				9
5	Изилдөөчүнүн проблемага байланыштуу изилдөөгө салган салымы	+					10

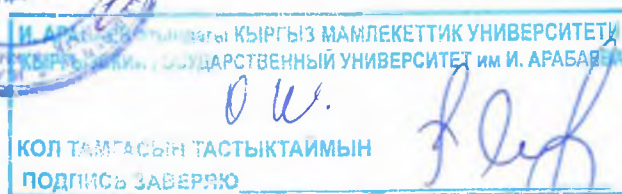
6	Эксперименталдык жана көргөзмө материалдары		+				9
7	Жанылык жана натыйжалардын ишенимдүүлүгү	+					10
8	Автор алган натыйжалардын илимий-практикалык мааниси	+					10
9	Диссертациянын мазмунун жана тыянактарын баалоо	+					10
10	Тилдик илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү		+				9
11							95

М.К. Алишованын диссертациялык эмгеги илимий изилдөө жагынан толук бүткөн, Кыргыз Республикасынын Улуттук Аттестациялык Комиссиясынын тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими (10.02.20) адистиги боюнча филология илимдеринин доктору деген окумуштуу даражаны изденип алуу үчүн диссертацияга коюлуучу талаптарга толук жооп бере турган эмгек деп эсептөө менен бирге анын автору филология илимдеринин доктору деген окумуштуулук даражаны алууга татыктуу.

Расмий оппонент, филология илимдеринин доктору, профессор, манастануу жана лингвистика институтунун англис тилин окутуунун теориясы, технологиясы жана практика кафедрасы.
sanzhar.uz13@gmail.ru

Ш. К. Кадырова

04.05.2021г.

М. К. Алишованын «Англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм, стилистикалык тилдик каражаттардын негизинде)» деген темада филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алуу үчүн аткарылган диссертациясына (Бишкек, 2021. Адабияттардан тыш 318 бет. Адистиги: 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими)

Пикир

1. Актуалдуулугу.

Акыркы кездерде тилдик бирдиктердин аткарган функционалдык маанилерине карата бир топ терең изилдөөлөр жүргүзүлүп, кыргыз тил илиминде да бир канча изилдөө иштери аткарылып келет. Кыргыз тилинин лексика-грамматикалык бирдиктеринин семантикасында дүйнө сүрөтүнүн көрүнүшүн изилдөөнүн алкагы кеңейип, сөздөрдүн дүйнө таанытуучулук касиетин жана лексика-грамматикалык маанилеринин алкагын кеңири карап изилдөө жүргүзүү жумуштары колго алынып келе жатат. Объективдүү дүйнөнүн, жаратылыштын жана адам коомунун көрүнүшү, анын адамдын аң-сезиминде кабыл алынышы кишинин татаал табиятынын мүмкүнчүлүгүнө жараша ишке ашат.

Изилдөөчү М. К. Алишова азыркы учурдагы актуалдуу теманы, дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн англис жана кыргыз тилдериндеги көрүнүштөрүн салыштырып изилдөөнү тандап алган. Кыргызстанда чет тили катары англис тилин өздөштүрүүгө, үйрөнүүгө болгон кызыгуулардан алып караганыбызда диссертанттын тандап алган темасынын теориялык жактан да, практикалык жактан да актуалдуулугу жогору. Сырткы дүйнөнү кабыл алып таанып билүүдө адамдын билим деңгээлинин, кесибинин, дүйнөгө болгон көз карашынын гана эмес, улуттук аң-сезиминин да, менталдык өзгөчөлүктөрүнүн да таасири болбой койбостугу белгилүү. Изилдөөчү дүйнөнүн тилдик сүрөтү түшүнүгү, анын салыштырылып жаткан тилдердеги изилдениши тууралуу иликтөөлөрү менен баштап, дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн салыштырма планда изилденишин иликтеп келип, лингвопоэтиканы дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөөнүн ыкмасы катары деп эсептеп, темасынын актуалдуулугун далилдей алган.

2. Проблеманы изилдөөнүн абалы жана изилдөөлөрдүн жыйынтыктары.

Дүйнөнүн тилдик сүрөтү айрым концепттердин, кээ бир лексикалык бирдиктер топторунун изилденишинде, аздыр-көптүр иликтенип, изилденип, тиешелүү натыйжалар жана жыйынтыктар чыгарылган. Изилдөөчү өзүнүн

иши боюнча проблемаларга кыйыр түрдө болсо да тиешеси бар лингвистикалык изилдөөлөргө кайрылып өтөт. Байыркы грек, латын тилдерин салыштырып изилдөөгө алган эмгектерден баштап (дисс., 24-б.) кийинки доорлордогу иликтөөлөр тууралуу аз да болсо кеп козгойт. Акыркы кылымдардагы Е. В. Гулыга, Е. И. Шендельс, О. Есперсон, И. И. Мещанинов, А. В. Бондарко, А. В. Аракин, Дж. Бурановдордун чыгармачылыктарында семантика, түшүнүк көрүнүштөрүндөгү жана типологиялык категориялардагы тилдин структуралык өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурулуп, тилдик бирдиктердин семантикалык талаасына сүнгүп кирген изилдөөлөрдүн аткарылганын белгилейт. XX кылымдагы окумуштуулардын арасынан А. Вежбицкая, Э. Сепир, Б. Л. Уорф, Р. Карнап, С. Г. Воркачев, И. А. Стернин, М. В. Пименова, В. А. Маслова сыяктуу окумуштуулардын тилдин, тил бирдиктеринин семантика-структуралык изилдөөлөрдөгү эмгектериндегилерге анализ жүргүзүп иликтейт.

Кыргыз тил илиминде лексика-грамматикалык бирдиктердин семантикасына кайрылган Б. М. Юнусалиев, Б. О. Орузбаева, Т. К. Ахматов жана башкалардын эмгектерине кыскача кайрылып, кыргыз тил илиминдеги когнитивдик лингвистика боюнча эмгектенген З. К. Дербишева, К. З. Зулпукаров, М. Ж. Тагаев, Г. А. Куттубаева, Г. А. Мадмарова, Э. Т. Төлөкова, А. Темиркулова, Н. Сардарбек кызы, Л. В. Иванова, О. Д. Тихоненко, А. Р. Бутешова, А. Б. Мацута, Г. А. Абыканова, А. Н. Сыдыков, Б. Б. Нарынбаева, А. А. Калмурзаева, А. Б. Эргешова, А. Абдулатов, Г. Ш. Абдразакова, У. Ж. Камбаралиева жана башка окумуштуулардын эмгектерине анализ жүргүзүп чыгат да, дүйнөнүн тилдик сүрөтү боюнча англис жана кыргыз тилдеринин салыштырылып изилдене электигин аныктап чыгат.

3. Иштин теориялык жана методологиялык жактан маанилүүлүгү.

Жаратылыштын жана адам коомунун тилдеги чагылдырылган сүрөтүн көрсөтүп берүүнүн мааниси абдан чоң. Жаратылыштагы, башкача айтканда, материалдык дүйнөдөгү бардык нерселер адамзаттын тилинде чагылдырылып туюндурулуп келет. Мына ошол дүйнөнүн тилдеги көрүнүштөрү ар бир элдин тилинде ошол элдин жалпы психологиясына, эмгектенүүлөрүнө, менталдык өзгөчөлүктөрүнө жараша чагылдырылат да, типологиялык жактан да, генеологиялык жактан да башка-башка топтордогу англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө эки тил үчүн гана эмес, эки эл үчүн да чоң мааниге ээ болот. Мына ушул көрүнүштөрдөн улам М. К. Алишованын ишинин теориялык маанисинин бар экенин белгилөөгө болот.

Изилдөөчү өтө көп адабияттардан пайдаланып, салыштыруу үчүн материалдарды кадыресе тилдик пикир алышуулардан да, көркөм адабияттан да жана элдик оозеки чыгармалардан да алып иликтеген. Элдик оозеки чыгармалардын тили – өзгөчө тил. Адам баласынын көп кылымдардан бери айтылып келаткан ойлору, мүдөөлөрү элдик оозеки чыгармаларда гана

чагылдырылып көркүнө чыгат. Автору болбогону менен элдик оозеки чыгармалардын тили, кайсы бир деңгээлде такталган, тандалган, кайра-кайра айтыла берип сыналган тил болуп саналат. Автор мына ошолорду байкап салыштырып, болгондо да “Манас” эпосунун материалдарын салыштыруу үчүн пайдаланып, салыштыруу методун эрежеге салынбаган тилди салыштырууга пайдаланып, методологиялык жетишкендиктерге да жетише алган. Демек, бул иштин илимий гана эмес, методологиялык да мааниси жогору.

4. Иштин практикалык мааниси.

Тил бирдиктеринин дүйнө таанытуучулук күчү зор, бул маселенин англис тилинин материалдарына салыштыруу аркылуу изилдөөнүн жыйынтыктары кыргыз аудиториялары үчүн тил үйрөнүүгө да жардамы тийбей койбойт, демек, иштин практикалык да мааниси бар. Лексика-грамматикалык бирдиктерди эң жөнөкөйлөрүнөн татаалдарына карай үйрөтүүдө сөздөрдүн, тилдик башка бирдиктердин объективдүү дүйнөнү чагылдырган, жаратылыштын жана коомдук турмуштун сүрөтүн элестетип түшүндүрүүнүн мааниси өтө зор. Анан дагы Кыргыз Республикасында дүйнөнүн бардык тарабына чыгып билим алуучу жаштардын көптүгү англис тилин үйрөнүү аракетин көрүп жүрүшөт. Ошолорго бул диссертациянын натыйжалары, корутундулары сөзсүз жардам берет. Тил үйрөтүүчү курстарга да пайдасы зор.

Кыргыз мектептери үчүн англис тили окуу китептерин жазууга, кыргызча-англисче, англисче-кыргызча сөздүктөрдү жана сүйлөшмөлөрдү иштеп чыгууга да пайдасы тийбей койбойт.

5. Кыргыз тил илимине жана изилденип жаткан проблемага карата изилдөөчүнүн жеке салымы.

Биринчиден, дүйнөнүн тилдик сүрөтүн англис жана кыргыз тилдеринин материалдарын салыштырып иликтеп чыгуунун өзү автордун жеке салымы катары бааланыш керек. Негедир, изилдөөчү диссертациянын киришүүсүндө бул тууралуу эскерген эмес.

Экинчиден, кыргыз тилине караганда англис тилинин көп кылымдык жазма тажрыйбасы, орфография жана орфоэпия жактарынан да тажрыйбалары арбын. Ошого карабастан изилдөөсүндө М. К. Алишова кыргыз элинин оозеки чыгармаларынын туу чокусу болуп эсептелген “Манас” эпосунун материалдарындагы тилдеги ааламды таанытар, дүйнөнүн сүрөтүн элестетип берер фактыларды англис тилинин тиешелүү фактылары менен ийгиликтүү салыштырып, белгилүү деңгээлде тыянактарды чыгара алгандыгы да жеке салымы катары кабыл алыныш керек.

6. Эксперимент жана көргөзмө материалдары.

Лингвистикадагы теориялык изилдөөлөргө атайын эксперимент жүргүзүү зарыл деле эмес деп эсептейбиз. Ошенткен менен М. К. Алишованын биз рецензиялап жаткан илим изилдөө ишинен айрым бир чыгарылган

тыянактарына болгон байкоолорду көрүүгө болот. Ошону менен бирге эмгектеги айрым бир иликтөөлөрдүн, изилдөөлөрдүн натыйжаларын көрсөтүү максатында колдонулган таблицаларын (мисалы, диссертациянын 268-269-беттериндеги таблицалар) көргөзмө куралдын милдетин аткара тургандыгын белгилөөнү туура көрдүк.

7. Диссертациядагы жаңылык катары белгиленген натыйжалардын ишенимдүүлүгү.

Генеологиялык жактан Индоевропа тилдер бүлөсүнө, типологиялык жактан флексия тилдер тобуна кирген англис тилиндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн генеологиялык жактан Алтай тилдер бүлөсүнө, типологиялык жактан агглютинация тилдер тобуна кирген кыргыз тилинин материалдары менен алгачкы жолу салыштыруунун өзү эле иштин жаңылыгы болуп бааланыш керек. Диссертант муну теориялык жана методологиялык жактан өз деңгээлине жараша ыкка келтире иштеп чыкканы байкалат. Айрыкча кыргыз элинин элдик оозеки чыгармаларынын фактылары менен жүргүзгөн салыштыруулары ишенимдүү чыккан.

Изилдөөлөрүндө дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн коркөм жана элдик поэтикалык текстте чагылдырылышын фонетика-фонологиялык, морфологиялык, лексикалык жана синтаксистик каражаттарды кеңири колдонуу менен иликтеп чыкканы бизди ынандырды.

8. Автордун чыгарган натыйжаларынын илимий-практикалык мааниси.

Диссертацияда дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн этностук маданияттын тилдик бирдиктер менен синтездешкендигин, кыргыз элинин менталитетиндеги өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен флексия тилдериндеги англис тилинин фактыларын салыштырып, натыйжа чыгарган. Салыштырууларында дүйнө сүрөтүнүн кайталангыс, көп кырдуу реалийлерин стилистикалык, лингвостилистикалык өңүттөрдөн туруп караштырат, конкреттүү факты материалдарды мисалга тартат. Эпикалык тексттердин татаалдыгына, андагы архаикалык көрүнүштөрдүн арбындыгына жараша эки тилдин материалдарындагы дүйнөнүн чагылдырылышын өтө этиеттик, кылдаттык менен иликтеп чыгарган натыйжалары ишенимдүү болуп ишке ашкан.

Дүйнөнүн тилдик сүрөтүн жалаң эле белгилүү бир улуттун фольклор, мифология, маданият, тарых, салт-санаалар жана психологиясынын контекстинде гана жашаган кубулуш катары мүнөздөлбөстүгүнө маани берип, элдин тилинин контекстинде, тилдик конкреттүү бирдиктерде жашай тургандыгын аныктап көрсөтөт.

“Ар түрдүү маданияттагы концептердин окшоштуктары, негизинен, борбордук компоненттер менен берилсе, улуттук өзгөчөлүктөр тилдик каражаттар аркылуу берилет” (дисс., 226), деп чыгарган жыйынтыгынын мааниси бар.

9. Диссертациянын мазмунунун жана тыянактарынын бааланышы.

М. К. Алишованын диссертациялык илим изилдө ишин мазмуну боюнча канааттандырарлык деп эсептөөгө болот. Темасын өзүнөн мурдагы тиешелүү адабияттарга обзор берип негидеп, андан аркы главаларында дүйнөнүн тилдик сүрөтүн адегенде бир тилдеги, анан экинчи тилдеги көрүнүштөрүн конкреттүү концепттер аркылуу салыштырып талдап чыгат.

Дүйнөнүн тилдик сүрөтү тилдик бирдиктердин бардыгында чагылдырылат. Диссертант салыштырып изилдөөсүндө кыргыз элинин баатырдык эпосу “Манастын” материалдарынын негизинде этнографиялык салт-санааларды туюндурган концепттерди пайдаланган.

Дүйнөнү кабылдоодогу онтологиялык жана логикалык түшүнүктөрдүн биримдигине таянып, тарыхый, социалдык жана башка реалийлердин дүйнөнүн тилдик сүрөтүн чагылдырылышын, ар бир тилдеги улуттук өзгөчөлүктөргө ээ болушун изилдөөчү англис жана кыргыз тилдеринин мисалдарында көрсөтүп талдоого алган. Талдоолору, эки тилдин материалдарын салыштырып жүргүзүлгөн талдоолору ийгиликтүү чыккан десек болот. Ошону менен бирге салыштырууларда котормолордогу көрүнүштөр да автордун баамынан сыртта калган эмес.

10. Диссертациянын тилинин илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү.

Диссертациянын тилин, негизинен, дурус деп эсептөөгө болот. Автор ишти лингвистикалык илимдин тили менен жазууга аракеттенген. Лингвистиканын тилинде да диахрондук жана синхрондук изилдөөлөрдө башка-башка стилдер колдонулат. Бул диссертациялык иштин тили синхрондук пландагы изилдөөлөрдүн стили менен жазылган. Когнитивдик лингвистикада, негизинен, көбүнчө мына ушул стиль колдонулат. Айрым жерлеринде, мисалы, кыргыз элинин оозеки чыгармаларынын, тактап айтканда, “Манас” эпосунун материалдары колдонулуп, англис тилиндеги котормосу дүйнөнүн тилдик сүрөтүн элестетүүлөрдү чагылдырган учурларында, адабият илиминин терминдери пайдаланылып, иштин стилинде да өзгөрүүлөр байкалат. Мындай көрүнүштү биз диссертациянын тилиндеги одонолук деп эсептейбиз, илимдер аралык байланыштардын ширелишкендиги катары бааладык.

Максатка жетүүдөгү аракеттериндеги логикалык ырааттуулуктарды да дурус деп эсептейбиз. Канткен менен автордо башка бир эмгектердин стилине биротоло кирип кетүү жок, иштин аткарылышындагы өз алдынчалыгын байкадык.

11. Сын-пикирлер, сунуштар.

М. К. Алишованын диссертациялык иши тууралуу айтыла турган сын-пикирлер жана сунуштар бар. Иш, негизинен, дурус жазылган, бирок айрым бир кемчиликтери байкалат.

1. Диссертация когнитивдик лингвистика тармагына ыктап жазылып башталып (13-23), когнитивдик лингвистика эмне экени, ал жөнүндө окумуштуулардын айткандары, когнитивдик лингвистиканын багыттары тууралуу бир топ ойлор айтылат да, иштин аягында когнитивдик максаттагы талдоолор солгун болуп калган (4, 5-баптар).

2. Иштин 5-бабында котормо, котормо жана түп нуска, тилдик каражаттардын которулушу, которуудагы ыкмалар тууралуу ойлор көбүрөөк айтылып (236-289), тилдик бирдиктердин дүйнө таанытуучулук касиеттери, мүмкүнчүлүктөрү изилдөөлөрдүн сыртында калып калгандай. Анан дагы бул кичине темада *аллитерация, метафора, гипербола, экспрессивдүү лексика, диалектилер жана алардын котормолору, метонимиялык трансформация, салыштыруу, дефразеологизация* сыяктуу түшүнүктөр (терминдер) талкууга алынат. Когнитивдик лингвистиканын объектисинен караганыбызда булардын ар бири өзүнчө изилденүүгө татыктуу. Булардын айрымдары тууралуу кененирээк сөз болот да, айрымдары, мисалы, *экспрессивдүү лексика* менен *диалектилер жана алардын котормолору* (270-271) 2-3 эле сүйлөмдөр менен оозго алынган. Логикалык ырааттуулук да жок. Мисалы, *метафора* тууралуу сөз болгондо филолог окумуштуу *метонимия, синекдохаларды*, ал эми *гипербола* тууралуу сөз болгондо *литотаны* эске алышы крэк болчу.

3. Ар бир баптын аягында эң сонун жыйынтыктар чыгарылган, бирок иштин изилденишинде, талдоолорунда мындай жыйынтыктардын айрымдарына ылайык изилдөөлөр, иликтөөлөр жетишпегендей. Автор айтам дегендерин “айттым го” деген кыял менен унутта калтырган сыяктуудай сезилет. Эмгектин китеп болуп чыгышында булар эске алыныш керек.

4. Анча-мынча грамматикалык жана стилдик каталарга жол берилген. Мындай каталар маани ээлебегендей көрүнгөнү менен, окумуштуу же жогорку билимдүү адис гана эмес, орто билим алган инсан да сабаттуу жазышы керек го! Мисалы, **ДТС нын тилдик каражаттардын түрдүү денгээлдер аркылуу билүүгө болот** (83-б.), деген сүйлөмдө *эмнени билүүгө болот?* экендиги белгисиз! Биринчи сөзгө (ДТС) тиешелүү мүчө (**нын**) да ката жазылган. Эгерде кыскарган сөзгө жалгасак **И** жөндөмөсүнүн мүчөсү **тин** болуп, кыскарбаганына жалгасак, **нүн** (*сүрөтүнүн*) болуш керек эмес беле?

Ошентсе да, канткен менен биз белгилегендер диссертациялык иштин илимий-практикалык баалуулугуна олуттуу шек келтире бербейт. Автор өзүнүн алдына коюлган максатына жете алган, диссертацияны аяктаган иш деп эсептөөгө болот. Жарыялаган макалалары жетиштүү. Авторефератында автор диссертациянын мазмунун толук чагылдыра алган.

Махабат Култаевна Алишованын «Англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм, стилистикалык тилдик каражаттардын негизинде)» деген темада филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алуу үчүн аткарылган диссертациялык иши

10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистигине туура келет, Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясы тарабынан докторлук диссертацияларга коюлган талаптарга жооп берет.

Махабат Култаевна Алишованын диссертациялык илим изилдөө ишине түзүлгөн квалификациялык матрица.

№	Баалоо параметри	10	9	8	7	6	
1	Актуалдуулугу		+				9
2	Изилдөөсү, анын жыйынтыгы			+			8
3	Теориялык, методологиялык маанилүүлүгү			+			8
4	Иштин практикалык мааниси		+				9
5	Изилдөөчүнүн жекече салымы				+		7
6	Эксперименттер, көргөзмө материалдар					+	6
7	Жаңылыктардын, натыйжалардын ишенимдүүлүгү				+		7
8	Автордук натыйжалардын илимий-практикалык мааниси			+			8
9	Мазмунуна, тыянактарына берилген баа			+			8
10	Тилинин илимий, стилистикалык жана логикалык өзгөчөлүктөрү					+	6
							80

Расмий оппонент: **Ибраим Абдувалиев** Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын профессору, филология илимдеринин доктору.

*Профессор И.Абдувалиевдин колун тастыктаймын,
Б.Осмонов атындагы ЖАМУнун окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты* *Р. Нусупова 10.05.2021.*

